

גדרי הילל / אליעזר לורנر - ישיבת מרכז הוב

- א. מחולקת הרמב"ם והרמב"ן
- ב. מחולקת – האס הילל הוא מדין שירה או קריאה
- ג. קריאת הילל בפורים
- ד. שני סוגים הילל בשיטת הרמב"ם
- ה. הילל בחנוכה
- ו. תירוץ על הקושיה על הרמב"ם
- ז. שיטת הרמב"ם והרמב"ן
- ח. שיטת החת"ס
- ט. נשים בהילל בחנוכה
- ו'. דעת ה"מחוזה אליו"

א. מחולקת הרמב"ם והרמב"ן

בספר המצוות לרמב"ם שורש א, מובא:

"השורש הראשון שאין ראוי למןות בכלל זהה המצוות שכן מודרבנן...אבל העירונו עליו מפני שטעו בו רבים ומנו נר חנוכה ומקרא מגילה בכלל מצוות עשה, וכן... שמונה עשר יום לגמור ביהן את הילל, והשתכל ממי שישמעו לשונם אמרו לו למשה בסיני וימנה קריית הילל ששבה בו דוד עליו השלום האל יתעלה שצוה בה משה".

טענתו של הרמב"ם היא שאין לומר שהילל הוא מן התורה, משום שפרק הילל נתחברו ע"י דוד המלך, ולא יתכן שהקב"ה ציוה למשה רביינו לקרוא את הילל שנתחבר בזמנם דוד המלך.

בשיטת הרמב"ן בספר המצוות מובא:

"זהפליאה שאמר הרבה זצ"ל וחתבונו והתפלא הייך נחשוב שקריית הילל שшибה בו דוד לאו שימוש רביינו צווה בה, וגם בעניין פלא מאמר הרב שהוא עצמו מנה במצוות להתפלל לו שנא' ועבדתם את ד' אלהיכם וידוע כי...אנשי הכנסת הגדולה תיקנו להם לישראל ברכות קדושות והבדלות... אם כן למה يتפלא על הילל שנצטווה למשה בסיני שיאמרו ישראל במועדיהם שירה לאו שהוחזיאם ממצרים וקרו להם את הים והבזילס לעובודתו ובא דוד ותיקנו להם את הילל הזה כדי שישירו בו".

- את תשובהו של רב נחמן "קרייתה זו הלילא" ניתן להבין בכמה דרכים:
1. ניתן לומר, שמייקר הדין יש לקרוא הלל בפורים, וקריאת המגילה היא במקום ההלל, ומכאן דעתו של המאירי שכשר אין לאדם מגילה – עליו לקרוא את ההלל. זה לשונו של המאירי: "ונראה לי לטעם זה שאם היה במקום שאין לו מגילה, שקורא את ההלל, שהרי לא נמנעה קריאתך אלא מפני שקריאת המגילה במקומה".
 2. ניתן לומר, שבאמת אין כלל חייב קריאת ההלל בפורים, וכונת הגמ' לומר שההתעדויות הפעולות על האדם בעת קריאת ההלל בשאר המועדים פועלות בפורים בעת קריאת המגילה.
- כך משמע מהסבירו של המכתם: "קרייתה זו הלילא ככלומר לא החרכו לקבוע בו שיאמרו הילל לפי שקריאת המגילה היא הלילא כיון שחייב בקריאתה ובמשמעותה, האמת היא כשיקרה וישמע את דברי האיגרת יתעורר לתנת שבחו והוראה לשם יתעלה".
- נראה שהרמב"ם חלך כאן בדרך אמצעית, לדעת הרמב"ם – אכן קריאת המגילה נאמרת במקום ההלל, אך כיון שחכמים תיקנו לקרוא מגילה במקום ההלל – הם הפיקיעו למורי את דין קריאת ההלל בפורים, ומעטה אין קוראים הילל בפורים גם כאשר אין לו מגילה.
- זה לשון הרמב"ם בהלכות חנוכה ג, ו, "זלא תיקנו הילל בפורים שקריאת המגילה היא היליל".
- לפי האפשרות השנייה – אין כל קושיה, שכן קריאת המגילה בפורים אינה נאמרת במקום הילל בשאר המועדים, ואם כן – לא ניתן לטעון שבדין הילל לא הייתה תקינה לקרוא דווקא פרשיות מסוימות.
- לפי האפשרות הראשונה, וכן לפי האפשרות השלישית, האמצעית, (דעתו של הרמב"ם) – קריאת המגילה בן נאמרת במקום הילל.
- אם כן קשה: אנו הסבכנו בדעת הרמב"ם שבhall הנוסח הוא עקרוני, ואם קריאת המגילה היא במקום הילל – יוצא שבדין הילל לא הייתה תקינה לקרוא דווקא פרשיות מסוימות שישיבת דוד המלך, שהרי בפורים קוראים את המגילה במקום פרקי התהילים שנתחברו ע"י דוד המלך.

הרמב"ן עונה על טענותו של הרמב"ם שמן התורה המזויה היא לשידר את הילל בכל נוסח שהוא, ועוד קבוע שצורך לשיר דווקא פרקי הילל מסוימים.

ב. מחלוקת – האם הילל הוא מדין שירה או קריאת

נראה לומר שחלוקת הרמב"ם והרמב"ן היא האם ממצוות הילל היא מדין שירה או מדין קריאת, (הבחנה זו בין הילל הנאמר מדין שירה להילל הנאמר מדין קריאת מובחנת כבר בראשונים, ראה להלן), כך משמעו מלשונם של הרמב"ם והרמב"ן, ברמב"ם נאמר "והשתכל ממי שישמע לשונם נאמרו לו למשה בסינוי וימנה קריאת הילל שבבח בו דוד עליו השלום האל יתעלה שצווה בה משה", וברמב"ן נאמר "אם כן למה יתפלא על הילל שנצטוווה למשה בסינוי שייאמרו ישראל במוועדייהם שירה לאל שהוזכאים ממץרים וקרע להם את הים והבידלים לעבודתו ובא דוד ותיקו להם את הילל הזה כדי שישירו בו".

יש הבדל בין שירה לקריאת:

שירה – יכול להאמיר בכל נסוח שהוא, ומכאן מובנת שיטתו של הרמב"ן שהتورה לא קבעה נוסח להילל.

קריאת – נקראת דווקא בנוסח מסוים, ואכן מובנת ממצוות בתורה שהגדיר שלהם הוא קריאת, כגון: קריאת שמע, קריאת התורה וקריאת המגילה, ובכל מצוות הילל צריך לקרוא דווקא פרשיות מסוימות בתנ"ך.

אם כן מובנת שיטתו של הרמב"ם שבhall הנוסח נחשב לעניין עקרוני, כיון שבhall – המצווה היא קריאת, ובמצווה שהגדיר שלה הוא קריאת צrisk לקרוא דווקא פרשה מסוימת. מミילא ברור שבhall התקינה היתה לקרוא דווקא את הפרשיות ששיבח בו דוד המלך, ומミילא לא יתכן לומר שקריאת הילל היא מן התורה.

ג. קריאת הילל בפורים

אך עדין קשה על הרמב"ם מהgem' בערךין:

"פורים ואיכא ניסא למא, אמר רבבי יצחק לפי שאין אומרים שירה על נס שבוחצת הארץ, מתקיים לה רב נחמן והרי יציאת מצרים דנס שבוחצת הארץ הוא ואמרינו הילל... רב נחמן אמר קרייתה זו היא הלילא, רבא אמר בשלמא חתם הילו עבדי ד' ולא עבדי פרעה, הכא – אכתי עבדי אחשורוש אנן".

1. לפידרינו, מובן מדוע הקורא בהפטורה נקרא "מפטיר בנביא" או "משלים בנביא" (megila)

2, ג) – משום شمיעיקר הדין אין הכרח לקרוא בפרק מסוים בהפטורה, והקורא היה בוחר את ההפטורה "בודמי ליה". (megila כת ע"ב).

יצא מדבריו, שהלל הנאמר על גאולה מן הזרות נאמר מדין שירה, ואם כן – גם הلال שנאמר בתנוחה ובפורים (בפורים אנו ממיריהם אותו בקריאת המגילה) נאמר מדין שירה.

כך משמע קצת מדברי החת"ס (שנביא בהמשך) שכותב:

"ואפשר קריאת הلال ומגילה הוה קל ייחום דאוריתא לומר שירה, כמו שצווה בפסח לספר יציאת מצרים בפה הכי נמי ממונות לחיים חייב לומר שירה בפה דווקא".

וכן ב"מקראי קודש" פורים, עמ' קלב, הוכחה מזה שהגמ' קוראת להلال של פורים (שאנו ממיריהם אותו בקריאת מגילה) שירה – משמע שגדיר הلال בפורים דומה לדודר הلال בליל פסח הנאמר בתורת שירה ולא בתורת קריאת.

וכן ב"מועדדים ומנני" חלק שני, סימן קמו, רצה לזכות מדברי מסכת סופרים פ"ב: "זוגמורים את הلال כל שמונת ימי חנוכה וכו' וצריך לברך בתחלהם ולקרותם בעינה וכו', מצוה מזו המובהך לקרות הلال בשני לילות של גלויות ולברך עליהם לאומרים בעינה", מכך שבחנוכה וליל פסח חותבת הلال להאמר בעינה – מכאן ששורש החזיב בימים אלו בגדר הודהה על הנס כבשירה.

ה. הلال בחנוכה

אמנם ביחס לקריאת הلال בחנוכה, צריך לומר שהلال נאמר לא רק מתורת שירה, אלא אף מתורת קריאת.

כך נראה מדברי הרמב"ם בHAL' מגילה וחנוכה פרק ג, הלכה ג: "ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונות הימים האלו שתחילתם מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והلال ומדליקים בהם הנרות בערב על פתחי הבתים להראות ולגלות הנס".

הרמב"ם מגדיר את ימי החנוכה כ"ימי שמחה והلال", ולא מצאנו הגדרה שכזו בכלל-tagach אחר, מדבריו עולה שבחנוכה – הلال הוא מהגדורת היום, ונראה להסביר בשיטתו שבחנוכה הلال נחשב כחלק מהגדורת היום מסווג שנאמר גם מדין קריאת ולא רק מדין שירה.

נראהձבואר זאת כך: בפורים – יש קריאת מכתבי הקודש העוסקת בעניינו של יום, ולכן חכמים קבעו לומר בו הلال רק מתורת שירה, אך בחנוכה שארע לאחר חתימת התנ"ך ואין בו קריאת מכתבי הקודש בעניינו של יום – חכמים תיקנו שבחנוכה תהיה אמרת הلال גם מדין קריאת.

ד. שני סוגי הلال בשיטת הרמב"ם
נראה לומר, שגם לשיטת הרמב"ם יש שני סוגי הلال: הلال שנאמר במועד, והلال שנאמר על גאולה ניסית, הلال הנאמר במועד נאמר בתורת קריאת, והلال הנאמר על הצלחה מנגס נאמר בתורת שירה.

כך משמע מהגמ' בערכין י':
"שבת דחלוקה בקורבנותיה לימה – לא אקרי מועד, ראש חדש דאקרי מועד לימה, לא אקוייש בעשיית מלאכה, דכתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש חаг,ليلת המקודש לחג טעון שירה, ושאין מקודש לחג אין טעון שירה, ראש השנה יום הכהנים דאיקרו מועד ואקדוש בעשיית מלאכה לימה, משום זר' אבחו... והוא חנוכה דלא הכי ולא הכא וקאמור... משום ניסא, פורים דאיכא ניסא לימה, אמר רב יצחק לפי שאין אומרים שירה על נס שבוחוצה הארץ...".

מודברי הגמ' רואים במפורש שהلال נאמר באחד משני האופנים: או במועד, או על נס.

והנה, כבר בראשונים מצאו הבחנה בין שני סוגי הلال: הلال הנאמר בתורת שירה והلال הנאמר בתורת קריאת.

ב"ארחות חיים" הלכות ליל פסח סעיף כא, מובא "אין מברכים על הلال למי שאין אומרים אותו בתורת קריאת אלא בתורת שירה".

בחידושים הרבי"ז הלי על הרמב"ם בHAL' חנוכה ג, ו, חידש שהلال ביום קבועים נאמר מדין קריאת, והلال על גאולה מן הזרות נאמר מדין שירה, וזה לשונו:

"...שחילק בין אמרת הلال ביום קבועים לאמרתו על כל צרה שלא תבוא שנגאלים ממנה... הינו הلال של שירה שאומרים אותו בשעה שנגאלים מון הזרות, אבל לאומרו ביום קבועים שהוא דין נוסף של קריאת הلال בלא תורה אמרת שירה זה כל יסודו ועיקרו מדברי סופרים ולא נכלל בהקרה והשיר יהיה לכט".

2. את הבחנה בין הلال הנאמר מתורת קריאת להلال הנאמר מתורת שירה העלה גם ב"משנת ייעוץ" או"ח סי' יט, אולם הוא הילך בכיוון אחר, ולדעתי הلال בתורת שירה נאמר דווקא בשעה שארע הנס. ומכיון שבכל דור חייב אדם לראות את עצמו באילו יצא מעצרים – והلال בליל פסח בכל הדורות נשאר בתורת שירה, ובהמשך חילק בין חיוב נשים בהلال של ליל פסח להזב נשים בהلال של חנוכה, לדברינו – הلال הנאמר בתורת שירה נקבע לדורות, ולא רק לשעת הנס.

לפי זה גם מובן מדוע ההלל מופיעים ברמב"ם כהלו' חנוכה ולא בהלכות יומם טוב, משום שלදעת הרמב"ם דוקא בתנוכת ההלל הוא חלק מרגשות היום, מה שלא מצאנו כן בתגים אחרים.

ג. תירוץ על הקושיה על הרמב"ם

ברצוני לעשות הבחנה נוספת בין ההלל הנאמר מדין קריאה לבין ההלל הנאמר מדין שירה. לפי זה – מובנת דעת הרמב"ן בפסחים קי', א, שמברכים כלל על ההלל פסהח לפני הסעודה, (בניגוד לדעת ה"ארחות חיים" שאין מברכים על ההלל בלבד פסהח לפני הסעודה, וזה נאמר בתורת שירה), כיון שבכל ההלל נאמר מדין שירה – אין סיבה לומר שעל ההלל ביום מסויים אין לברך עלייו.

ח. שיטת החות"ס

לפי הסברנו בשיטת הרמב"ם, אולי אפשר להסביר את שיטת החות"ס המובאת בשוו"ת חת"ס יו"ד סי' רLEG, שמדובר בחנוכה ההלל הוא מן התורה. הסבר: בחנוכה ההלל נאמר גם מדין שירה, ובಹלל הנאמר מדין שירה אין הכרח לומר דוקא נסח מסויים. אולם בשאר המועדים – ההלל נאמר מדין קריאה, ובಹלל הנאמר מדין קריאה – יש הכרח לקרוא דוקא בנוסח מסויים, ולכן יתכן שההלל זה יהא מן התורה, שהרי פרקי ההלל נתחברו ע"י דוד המלך.

ט. נשים בהלל בחנוכה

בשאלה זו של חובת נשים בהלל בתנוכת נאמרו דעות רבות, ואביא שתני דעות מרכזיות, החולקות זו על זו: ה"בית שערים" החולץ בשיטת הרמב"ן שההלל הוא מן התורה – פטור נשים מא觅ת ההלל בחנוכה, וה"שדי חמד" – החולץ בשיטת הרמב"ם שההלל אינו מן התורה – מחייב.

לדעת הרמב"ן שההלל הוא מן התורה, כתוב בשוו"ת בית שערים תשובה שנ"ט: "זמן דקשייא ליה דליךיבו נשים בהלל כיון שאוף הן היי באוטו נס של ניצחון, יעינו בתוספות סוכה לח, דמהלך וסוכה ועוצרת פטורים לפ"י שאינו אמר על הנס ובಹלל דليل פסהח חייבים, לפ"י שאמור על הנס ואף הן היי באוטו נס, ולשיטות אפשר דגם בהלל וחנוכה חייבים מהאי טעונה, אך מודמיינן בגמ'" חחייבות במרחנוכה ולא אשתמייט בשום דוחייבות גס כנ"ה בהלל ממשמע דמהלך פטורים, ונראה לי על פי מה שכתב רמב"ן בהשגותיו בספר המצוות וגוף המצויה שיאמרו ההלל ושירה על כל צרה שלא Tabא לשיגאלו הוא מההתורה או שהוא בכלל השמחה, רק הנוסח שיאמרו ההלל דוקא בנוסח זה הוא ורבנן, ועיין

לפי דברינו יוצא שלදעת הרמב"ן כל ההלל נאמר מדין שירה, ולא מדין קריאה. ולදעת הרמב"ם – ההלל בימים קבועים נאמר מדין קריאה וההלל על נס נאמר מדין שירה.

באשר לברכה על ההלל (לדעת הרמב"ם), יש להבחין בין ההלל הנאמר מדין קריאה לבין ההלל הנאמר מדין שירה, בהלל הנאמר מדין קריאה – מברכים עלייו, כמו כל מצחה הנאמרת מדין קריאה, (למשל: קריאת המגילה), ואילו בהלל הנאמר מדין שירה – אין מברכים עלייו, משום שאין חובה להגיד דוקא נסח מסויים, בדומה לדברי ה"ארחות

³. משום שבכל עניינה של ושרה שהיא נאמרת בהתרפות מן הלב, ללא נסח קבוע מוכחת, וכן מובא במכילתא (על שירותם) שבתנ"ך מופיעים עשר שירותים.

תו' פשחים הקשו אמא נשים אין חייבות בסוכה הא אף הון היו באותו נס, ותירץ דזוקא במצוות עשה שהזמנן גרמא ודרבן תקנו לנשים משום שאף הון היו באותו נס, אבל מצוות עשה שהזמנן גרמא דאוריתא לא, ולפי זה אתי שפיר דזוקא נוריות חנוכה שהוא מצוות עשה דרבנן נשים חייבות משום שאף הון היו באותו נס, אבל הلال שהוא מצוות עשה מהתורה, רק שתנוסח הוא דרבנן שפיר נשים פטורות במצוות עשה דאוריתא ל"מ מה שאף הון היו באותו נס".

ביאור: לדעת הרמב"ן חיוב הلال הו מנ התורה, ובמצוות מן התורה – לא נאמר הכל נשים חייבות במצבה משום שאף הון היו באותו נס.

ואילו ה"שדי חמד" מערכת החנוכה, אסיפה דיןין, אות ט', כתוב בדעת הרמב"ם – שלזעטו הلال הו דרבנן – נשים חייבות:

"תמה לי על הרמב"ם שכتبadamasha או קטע מקרים אותו את הلال עונה אחריהם מה שהוא אומרם ופשוט וחותcia זה מהמשנה דסוכה, ומזכتب זה בהלכות חנוכה משמע להדייא דגס בהلال דchanocha איןacha יכולה לצאת בקריאת הلال לאיש, ותמהני טובא ולהלא ודאי כמו דאמרינו נשים חייבות בבר chanocha, משום שאף הון היו באותו נס, וכי נמי חייבות בהلال דchanocha, ואם כן כמו דאמרינו בשבת דasha וראי מדלקת ומוציאות גם לאיש וכי נמי בהلال מוציאות גם לאיש".

לאחר כמה תירוצים, מישב ה"שדי חמד":

"ואמנם כת נראה לי לישב דאף שחייבת בהلال דchanocha מכל מקום אינם חייבות לומר כל הلال המצרי שתיקנו חז"ל דאפשר דאף אם אמרים פרק אחד שהוזכר בו הودאה והلال על הנשים סגי בהכי כמו בתפילה... ואם כן אף בהلال דchanocha אף שחייבת מצד שאף הון היו באותו נס מכל מקום די שיאמרו מזמור אחד שנזכר בו דברי הلال ושבח לד"ע הניסים ולפיכך אינם יכולים להוציא לאיש כן נראה לי לישב דברי הרמב"ם".

ביאור: לדעת ה"שדי חמד" נשים חייבות לומר פרק של הודאה, אך פטורות מלומר את כל גוסח הلال.

נראה לבאר את דעתו של ה"שדי חמד" קר: נשים חייבות לומר הلال מדין שירה, מטעם "שאף הון היו באותו הנס", אך פטורות מלומר הلال מדין קרייה – ככל מצוות עשה שהזמנן גרמא, כבר אמרנו (בטעיף ו) שהلال הנאמר מדין שירה – אין הכרת להגיד דזוקא בנוסח מסוים, ואילו בהلال הנאמר מדין קרייה – חובה לקרוא דזוקא בנוסח מסוים.

לפי דברינו, שבחנוכה הلال נאמר גם מדין שירה וגם מדין קרייה, מובנת דעתו של ה"שדי חמד" שנשים חייבות לומר פרק של הודאה, אך לא חייבות לקרוא דזוקא נוסח מסוים של הلال.

לפי זה – מובן מדוע נשים לא מוציאות אנשים ידי חובת הلال, כיון שנשים חייבות בקריאת הلال מדין שירה בלבד, ואנשים חיבים בקריאת הلال מדין שירה ומדין קרייה.

לפי זה – יוצא שבhalb של ליל פסח, הנאמר רק מותורת שירה, ולא מותורת קרייה – נשים מוציאות את האנשים בקריאת הلال, כיון שרמת החוב שלהם שווה⁴.

לפי דברינו יוצא שאין הכרה ליצור מחלוקת בין ה"בית שערים" לבין ה"שדי חמד", אפשר לומר שה"בית שערים" הסביר את שיטת הרמב"ן הסובר שהلال הו מנ התורה, וה"שדי חמד" הסביר את שיטת הרמב"ם הסובר שהلال אינו מנ התורה.

שיטתה נוספת בעניין חיוב נשים בהلال של חנוכה, מובאת ב"תורת רפאל" בסימן עה, לדעתו נשים חייבות בקריאת הلال בחנוכה, ואינו מחלוקת בין הרמב"ם, הסביר שקריאת הلال היא מדרבנן, לדעת הרמב"ן שקריאת הلال היא דאוריתא, וזה לשונו: "זוכן ותנוcharה נמי חייבות שחררי מטעם נס הוא".

נראה לומד שה"תורת רפאל" סבור כדעה המובאת בתוי' במגילה ד, א, ד"ה שאfat, שהכלל שנשים חייבות גם במצוות עשה שהזמנן גרמא, מטעם שאף הון היו באותו נס, חל גם במצבה דאוריתא, אלא שבמקרה זה החיב של נשים הוא מדרבנן⁵.

דעת ה"מחזה אליו"

אמנם בשוו"ת "מחזה אליו" סימן כב, הילך ברוך אחרת מהדרך שהלכנו בה עד כה, ולדעתו גם בפורים חיב אמירת הلال הוא מדין קרייה וזה לשונו:

"ומכל זה מבואר בהדייא שבעצם הلال דפורים חיד פרשה הוא עם שאר ה"יח" ימים שנתחייבו בהلال מדברי סופרים, ורק דאי חובת אמירת הلال למעשה מהאחר ובלאו הци יש בו קריית מגילה, ומובואר רהلال דפורים מדברי סופרים הוא, ולא בכלל תקנות הנכויות של כלל התקדש חג... שהلال דפורים מדין הلال דיומא הוא ולא מותורת שירה על הנס".

⁴. וכן קר מובא ב"יוהה רעת" ח"ה סי' לד.

⁵. לפי זה מובן מדוע נשים לא מוציאות אנשים בהلال של חנוכה, מכיוון שהחיוב נשים הוא רק מדרבנן, והחיוב אנשים הוא דאוריתא.

⁶. מミילא גם לפי הרמב"ן הסביר שקריאת הلال היא מדין קרייה – נשים חייבות בקריאתו.

לפי דברי ה"מחזה אליהו" לא נוכל להסביר מוזע אלו קוראים מגילה במקומם הילל בפורים – מכיוון שבפורים הילל נאמר מדין שירה וממילא אין הכרה לקראו הילל דזוקא בנוסח מסוים, משום שכאמור, לדבריו גם בפורים הילל נאמר מדין קריאה.

בדוחק אפשר להסביר את דעתו של ה"מחזה אליהו" על פי שיטתו של ה"מכתם" שאין כלל חובת קראית הילל בפורים, וכוננת הגם' בדבריה "קריאתה זו הלילא" לומר שאוותה התעוורויות הפועלות על האדם בשעת הילל – פועלות בפורים בשעת קראית המגילה.